

Väär- ja desinformatsiooni maailmas
navigeerimine vanemaealistele

Desinformatsioon, propaganda ja mõtlemisvead

Kuidas psühholoogilised mehhanismid
moonutavad tegelikkust

Nordplus

JYVÄSKYLÄN
KESÄYLIOPISTO

Vanhustyön keskusliitto
CENTRALFÖRBUNDET FÖR DE GAMLAS VÄL RY

MEDARDO ČOBOTO
TREČIOJO AMŽIAUS UNIVERSITETAS

Info koolitajale:

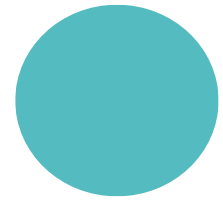
Loengu ettevalmistamiseks on soovitatav lugeda:

<https://kam.lt/leidiniai/ricardas-savukynas-kaip-nugaleti-propaganda-trumpamastymo-klaidu-apzvalga-2/>

Lisaks:

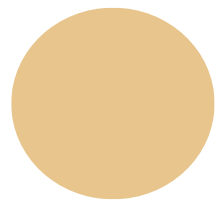
- <https://cri.lt/publications/disinformation-tool-kit/>
- <https://cri.lt/publications/propagandos-amzius-kovos-su-dezinformacija-priemoniu-rinkinys-2/>

Esitluse lõpus on küsimused, mida saab kasutada arutelu läbiviimiseks.

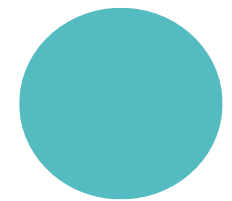
Kas te arvate, et:

- teil on alati õigus?
- kõik teie hinnangud on õiged?

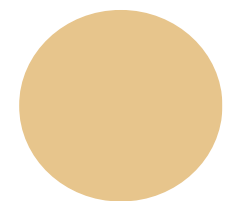

Kas olete kunagi endalt küsinud:

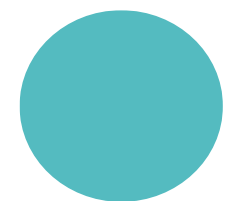
- miks mul selline arvamus on?
- kas ma olen targem kui kõik teised minu ümber?

Propaganda ja desinformatsioon püüavad muuta teie mõtteviisi.

Peamine eesmärk on panna teid mõtlema teisiti, mis omakorda muudab teie käitumist.

Mis vahe on propagandal ja desinformatsioonil?

Mis on desinformatsioon?

- **Peamine eesmärk:** eksitada ja petta
- **Vorm:** valed, väljamõeldud uudised, manipuleeritud fotod või statistika
- **Kontekst:** kasutatakse erinevates valdkondades (poliitika, äri, sõjalukorrad, sotsiaalmeedia)
- **Peamine tunnus:** teadlik eksitamine on selle keskne omadus

Desinformatsioon on tööriist.

Mis on propaganda?

- **Peamine eesmärk:** veenda teisi ning õigustada kindlat ideoloogiat, autoriteeti või tegevussuunda
- **Vorm:** terviklik sõnumisüsteem – loosungid, korduvad narratiivid ja emotsionaalsed rõhuasetused
- **Kontekst:** pikaajaline ja strateegiliselt planeeritud tegevus; ajalooliselt omane poliitilistele süsteemidele, sõdadele ja ideoloogilistele liikumistele
- **Peamine tunnus:** keskendub mõjutamisele ja veenmisele, mitte ainult valedetele

Propaganda on **strateegia**.

Desinformatsioon vs propaganda

- Desinformatsioon on tööriist
- Propaganda on strateegia
- Propaganda võib kasutada desinformatsiooni
- Kuid propaganda ei tugine ainult valedetele
- Propaganda mõjutab eelkõige seda, kuidas inimesed mõtlevad, mitte ainult seda, mida nad teavad

Psühholoogiline mõõde

Propaganda toimib tõhusalt, sest see:

- kasutab ära inimese loomulikke mõtlemismustreid;
- kasutab etteaimatavaid psühholoogilisi otseteid;
- soodustab mõtlemisvigu;
- vähendab kriitilist analüüsi.

Propaganda ja mõtlemisvead

- Propaganda kasutab süsteemselt mõtlemisvigu.
- Kui need vead eemaldada, lagunevad propaganda tekstid koost.
- Veadu ei lisata juhuslikult, vaid teadlikult.
- Need on peened, kuid väga tõhusad.

Mis on mõtlemisvead?

- Süsteemsed mõtlemise moonutused
- Automaatseid ja sageli teadvustamata
- Emotsionaalselt veenvad, kuid loogiliselt vigased
- Võimelised kujundama meie ettekujutust tegelikkusest

Need on eriti tõhusad vahendid propagandas.

Miks on oluline mõtlemisvigu ära tunda?

- Propaganda sisendab teadlikult mõtlemisvigu
- Mõtlemisvead kahjustavad elukvaliteeti ka ilma propagandata
- Võitlus propagandaga algab kriitilisest mõtlemisest
- Mõtlemisvigade korrigeerimine aitab näha tegelikkust selgemalt ja parandab heaolu

Propaganda näited päriselust

- Propaganda näeb harva välja nagu ilmne vale.
- Enamasti esineb see emotsionaalselt veenvate ja lihtsustatud lugudena, mis põhinevad mõtlemisvigadel.

Järgnevad näited näitavad, kuidas mõtlemisvigu kasutatakse reaalses propagandas (meedia, poliitiline kommunikatsioon, sotsiaalvõrgustikud).

Mõtlemisviga: mõtete lugemine

Eeldamine, et teame, mida teised mõtlevad, tahavad või kavatsevad.

Varjatud motiivide omistamine ilma tõenditeta.

Näide: „Nad tahavad meie riigi hävitada.“

Miks see on ohtlik?

- Kaob vajadus tõendite järele
- Tekitab kahtlust ja vaenulikkust
- Lihtsustab keerulised kavatsused ähvarduseks

Mõtlemisviga: emotsionaalne põhjendamine

Tegelikkuse hindamine tunnete, mitte faktide põhjal.

Näide: „Ma tunnen hirmu, järelikult on oht reaalne.“

Miks see toimib?

- Emotsioonid tunduvad veenvad
- Hirm ja viha varjutavad loogika
- Ratsionaalne analüüs jäetakse kõrvale

Mõtlemisvigade näited sõnumites

Levinud propagandalaadsed sõnumid: „Kõik on meie vastu.“ (üldistamine)

„Kui see ebaõnnestus, siis kõik ebaõnnestus.“ (must-valge mõtlemine)

„Nad on reeturid.“ (sildistamine)

„See väike sündmus tõestab täielikku kokkuvarisemist.“ (liialdamine)

Iga näide lihtsustab tegelikkust ja suunab emotsionaalsetele järeldustele.

Miks mõtlemisvead toimivad?

Mõtlemisvead:

- vähendavad vaimset pingutust
- pakuvad lihtsaid selgitusi
- loovad emotsionaalset kindlust
- annavad kuuluvustunde või moraalse selguse

Propaganda võimendab neid mõjusid teadlikult.

Mõtlemisvigade parandamine

Võtke aega – ärge tehke otsuseid automaatselt:

- eristage fakte tõlgendustest;
- küsige alati tõendite järele;
- mõelge võimalikele alternatiivsetele selgitustele.

See ei ole intuiitivne oskus – seda tuleb õppida.

Praktilised küsimused mõtlemiseks

kriitiliseks Nordplus

Sõnumiga kokku puutudes küsige:

- **Millised faktid on tegelikult esitatud?**
- **Milliseid emotsioone see sõnum tekitab?**
- **Milline teave puudub?**
- **Millist mõtlemisviga siin võidakse kasutada?**

Praktilised mõtlemiseks

küsimused

kriitiliseks

- Järgmine kord, kui tahate öelda: „**Muidugi tegi ta seda sellepärast, et...**“, peatuge ja küsige: „**Kuidas ma seda tean?**“
- Kui tunnete uudise või poliitilise avalduse tõttu tugevat emotsionaalset reaktsiooni, peatuge ja küsige: „**Kas see, mida ma tunnen, tähendab tingimata, et see on tõsi?**“

**Desinformatsioon petab vale sisu kaudu.
Propaganda petab moonutatud mõtlemise kaudu.**

Kõige tõhusam kaitse ei ole ainult faktide kontrollimine, vaid oskus mõtlemisvigu ära tunda ja parandada.

Propaganda on tõhus mitte seetõttu, et inimesed oleksid rumalad, vaid seetõttu, et mõtlemisvead on inimlikud ja automaatsed.

Nende vigade äratundmine taastab tegutsemisvõime, selguse ja vastupanuvõime.

Kriitiline mõtlemine ei tähenda kõiges kahtlemist – see tähendab oskust mõelda selgelt hoolimata emotsioonidest, survest ja manipulatsioonidest.

**Põhineb: Richard Savukynas, „Lühike ülevaade
mõtlemisvigadest“ Leedu armee, 2020**

Mõned konkreetsed mõtlemisvead ja aruteluküsimused

Näide 1 – Must-valge mõtlemine

Sõnum: „Kui reformid ei parandanud kohe elatustaset, siis on kogu reformiprotsess läbi kukkunud.“

Miks see toimib?

- Eirab osalist edu
- Välistab nüansid
- Suunab äärmuslike järeldesteni

Arutelüküsimus: Milliseid alternatiivseid selgitusi siin ignoreeritakse?

Näide 2 – Üldistamine

Sõnum:

- „Üks korrumppeerunud ametnik tõestab, et kogu riigisüsteem on korrumppeerunud.“

Miks see toimib:

- Jätab osalise edu tähelepanuta
- Jätab nüansid kõrvale
- Suunab publikut äärmuslikele järeldustele

Arutelüküsimus:

- Kas üks näide õigustab üldist järeldust?

Näide 3 – Vaimne filter ja positiivse väärtuse vähendamine

Sõnum:

- „Jah, majandus kasvab, kuid tavalised inimesed ei tunne sellest kasu – järelkult ei tähenda see kasv midagi.“

Miks see toimib:

- Jätab osalise edu tähelepanuta
- Jätab nüansid kõrvale
- Suunab publikut äärmuslikele järeldustele

Arutelüküsimus:

- Millised faktid jäetakse sellest loost välja?

Näide 4 – Mõtete lugemine ja tuleviku ennustamine

Sõnum: „Lääs tahab meie riiki nõrgestada ja reedab meid paratamatult.“

Miks see toimib:

- Jätab osalise edu tähelepanuta
- Jätab nüansid kõrvale
- Suunab publikut äärmuslikele järeldustele

Arutelüküsimus: Milliseid tõendeid tegelikult esitatakse?

Näide 5 – Liialdamine

Sõnum: „Üks protest tähendab täielikku kaost ja avaliku korra kokkuvarisemist.“

Miks see toimib?

- Üksikut sündmust paisutatakse
- Tekitatakse kriisitunne
- Õigustatakse äärmuslikke vastumeetmeid

Arutelüküsimus: Kui esinduslik see sündmus tegelikult on?

Näide 6 – Emotsionaalne põhjendamine

Sõnum: „Me tunneme end ohustatuna, järelkult on oht reaalne.“

Miks see toimib?

- Emotsioonid asendavad tõendeid
- Hirm pärsib kriitilist mõtlemist
- Tekitab kohese emotsionaalse samastumise

Arutelüküsimus: Millised faktid toetavad seda emotsionaalset väidet?